

BOZDOĞAN ÇARŞI HAMAMI

Şakir Çakmak*

Özet

Aydın-Nazilli'ye bağlı Bozdoğan'da yer alan Çarşı Hamamı, günümüze büyük değişiklikler geçirerek ulaşabilmiştir. Güneyinde yer alan yakın tarihli soyunmalık, kare planlı ve kubbeyle örtülü bir ılıklik, ılıkliğin doğusundaki beşik tonozla örtülü traşlık, traşliğin kuzeyindeki sıcaklık ve sıcakliğin kuzeybatısında biri yıkılmış, diğeri su deposu olarak kullanılan iki halvetten oluşmaktadır. Sıcaklık ve kuzeybatıdaki halvette yer alan kubbe geçişlerinden hareketle XV. yüzyılda inşa edildiğini düşündüğümüz yapı, kentin Türk döneminden günümüze ulaşabilen en erken tarihli yapısı olması bakımından önemlidir. Bu nedenle korunması büyük önem taşımaktadır. Yapının restorasyonunun gerçekleştirilebilmesi için, günümüze ulaşamayan kısımlarında restitüsyona yönelik temel araştırmaları yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bozdoğan, Hamam, Sıcaklık, Ilıklık, Kubbe

Abstract:

Market Hammam in Bozdoğan (Aydın, Nazilli) has come today through plenty of modifications. It has a changing room (*soyunmalık/apoditerium*) dating relatively to a later date, an domed warm-water room (*ılıklik/tepidarium*) square in plan, a another section called *traşlık* (shaving section) east to the tepidarium covered a barrel vault, hot-water room (*sıcaklık/caldarium*) to the north and on the north-west of the caldarium there are two private chamber (*halvet*) of which one is destroyed and the other one now a water reservoir. The monument which we think that it was built in the 15th century by evaluating the transition to the domes in the caldarium and private chamber on the north-west, is of importance for it's the earliest monument from the Turkish era of the town. Therefore it is of vital importance that it is under protection. In order to restore it, some works on the foundations of what has not survived aiming the restitution of the monument should be done.

Key words: Bozdoğan, Hammam, Caldarium, Tepidarium, Dome

Aydın-Nazilliye bağlı Bozdoğan kent merkezinde, Çarşı Camii'nin batısında yer alır¹ (Resim 1). Kaba yonu taş, moloz taş ve tuğlalarla inşa edilen yapı, günümüzde

* Yard.Doç.Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Bornova-İZMİR

depo olarak kullanılmaktadır. Bugünkü şekliyle güneyde yer alan yakın tarihli derme çatma bir soyunmalık, kare planlı ve kubbeyle örtülü bir ılıklik (I), ılıkliğin doğusundaki dikdörtgen planlı ve beşik tonozla örtülü tıraşlık (II), tıraşlığın kuzeyindeki sıcaklık (III) ve bu mekanın batısındaki su deposundan (IV) oluşmaktadır. Deponun batısında, örtüsü ve güney duvarı yıkılmış durumda, sonradan odunluk olarak değerlendirildiği anlaşılan bir mekan daha vardır (V) (Şekil 1).

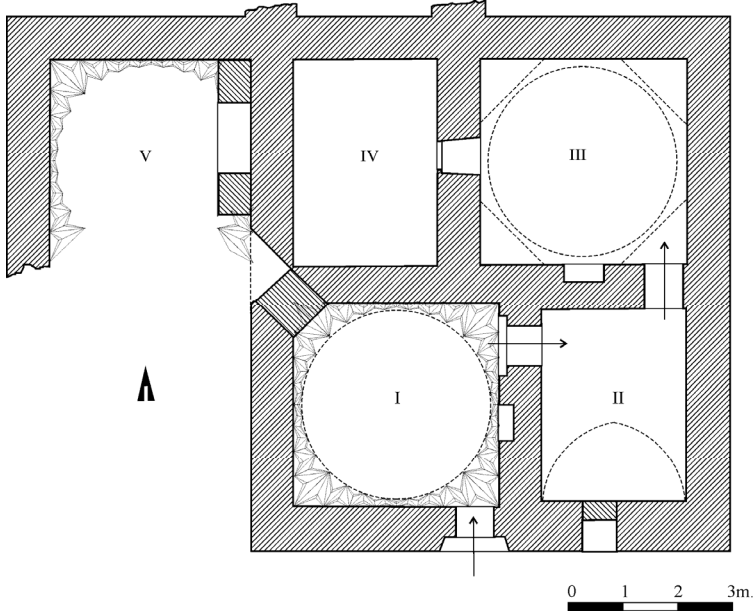
Özgün soyunmalık yıkılmıştır. Bugün güneyde yer alan doğu-batı yönlü dikdörtgen planlı soyunmalık yapıya sonradan eklenmiştir (Resim 2,3). Üzeri metal bir sundurma ile kapatılmış olan soyunmalığa, doğu duvarı üzerindeki dikdörtgen şekilli basit bir açıklıktan girilmektedir (Resim 4). Mekanda özgün soyunmalığa dair hiçbir iz kalmamıştır (Resim 5).

Soyunmalıktan ılıkliğe (I) kuzey duvarı üzerindeki sivri kemerli açıklıktan girilmektedir (Resim 6). Sivri kemer sonradan düzgün olmayan basık kemerli bir çökertme içine alınmıştır. Kuzey duvarının doğusunda, II no.lu mekanın kuzey duvarına denk gelen kesimde, dikdörtgen şekilli bir niş vardır. Bu nişe II. no.lu mekandan bakıldığında, aslında bir giriş açıklığı olduğu, sonradan örülerek kapatıldığı anlaşılmaktadır.

Ilıklık (II), 3.62mX3.66m boyutlarında kare şekilli bir mekandır (Resim 7). Mekanın üzeri, geçişleri Türk uçgenleriyle sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür (Resim 8). Kubbe içi, kaval silmelerle 16 dilime ayrılmıştır. Mekanın aydınlatması, kubbe içinde yer alan çok sayıda daire şekilli aydınlatma deliği ile sağlanmıştır. Ilıklığın kuzeybatı köşesinde pahlı bir duvar yüzeyi dikkati çekmektedir. Bu pahlı yüzeyin gerisinde, yapının kuzeybatısındaki V no.lu mekan ile bağlantıyı sağlayan bir köşe girişi vardır. Ilıklığın doğu duvarının ortasında yuvarlak kemerli bir niş bulunmaktadır (Resim 9). Kemer formundaki bozulmalar, nişin bugünkü görünümünü onarımlarla aldığı aklı getirmektedir. Mekanın kuzeydoğu köşesinde yer alan basık kemerli çökertme içine alınmış sivri kemerli açıklıktan tıraşlık olarak kullanıldığını düşündüğümüz II no.lu mekana geçilmektedir. II no.lu mekan, 3.40mX2.57m boyutlarında kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir mekandır. Üzeri sivri kemerli bir tonozla örtülüdür (Resim 10).

¹ Bu çalışma, 13-15 Mayıs 2010 tarihlerinde Bozdoğan Belediyesi ve Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi işbirliği ile Bozdoğan'da düzenlenen *Bozdoğan Çevre ve Kültür Sempozyumu*'nda bildiri olarak sunulmuştur. Ancak sempozyum sonrasında yayımlanan kitapta yer alan şekil ve fotoğrafların eksik ve kalitesiz olması nedeniyle çalışmanın tekrar yayımlanmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Bozdoğan Çarşı Hamamı

Şekil 1- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Plan.

II. no.lu mekanın güney duvarının doğu köşesindeki sivri kemerli açıklıktan sıcaklık olarak kullanılan III no.lu mekana geçilmektedir. Açıklığın formunun bozuk olması, sonradan açılmış olabileceğini akla getirmektedir. Sıcaklık, 3.66mX3.66m boyutlarında kare bir mekandır. Üzeri, geçişleri dilimli tromplarla sağlanmış bir kubbe ile örtülüdür (Resim 11). Mekanda, sonradan yıkanma kabini amacıyla inşa edilmiş betonarme duvar bölüntüleri yer almaktadır (Resim 12). Kuzey duvarının ortasında sade bir mermer kurna mevcuttur. Mekanın güney duvarının ortasında mukarnaslı kavsara ile örtülü bir niş bulunmaktadır (Resim 13). Batı duvarı ortasında ise iç içe iki sivri kemerli bir kontrol penceresi vardır (Resim 14). Kemerlerin düzensiz oluşu bu kesimde bir onarımı düşündürmektedir.

Sıcaklığın batısında, bu mekana bir kontrol penceresi ile açılan su deposu (IV) bulunmaktadır. Pencerede yer alan demir korkuluk nedeniyle depoya girmek mümkün olamamaktadır. Ancak ölçülerden hareketle, deponun kuzey-güney yönlü dikdörtgen bir mekan olduğu ve dolayısıyla tonozla örtülü olması gerektiği tahmin edilebilmektedir. Buna karşılık, deponun batısında yer alan mekanda (V) mevcut bazı unsurlar, IV no.lu mekanın sonradan bir depoya dönüştürüldüğünü kanıtlamaktadır. V no.lu mekanın doğu, batı ve kuzey duvarları sağlam olmakla birlikte güney duvarı ve kubbesi yıkılmıştır (Resim 15). Kubbe geçişlerini sağlayan Türk üçgenleri büyük oranda sağlamdır. Bu mekan, güneydoğu köşedeki girişle ılıklığa bağlanmaktadır (Şekil 2) (Resim 16). Türk üçgenleri ılıklık kubbesindeki üçgenlerle aynı formdadır. Mekanın

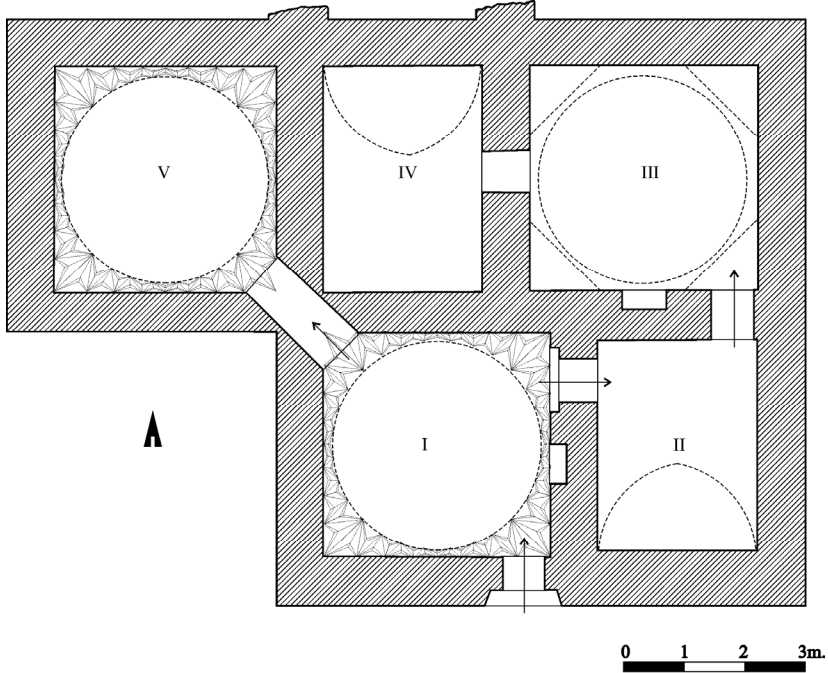
doğu duvarı üzerinde yer alan ve buraya sonradan eklendiği bariz olan ocak, IV no.lu mekanın sonradan depoya dönüştürüldüğünün kanıtıdır (Resim 17). Yapının kuzey duvarı ortasında yer alan ve yapının kuzeye doğru devam ettiğini gösteren duvar izlerinden, hamamın ilk inşaatta daha büyük bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bu izlerin üst kesimindeki kemer, burada bulunan mekanın bir tonozla örtülü olduğunun göstergesidir (Resim 18).

S. Eyice, Türk hamamlarını sıcaklık mekanlarını dikkate alarak 6 ana grupta toplamaktadır²:

- 1-Haçvarı dört eyvanlı ve köşe hücreli tip
- 2-Yıldızvari sıcaklıklı tip
- 3-Kare bir sıcaklık etrafında sıralanan halvet hücreli tip
- 4-Çok kubbeli sıcaklıklı tip
- 5-Ortası kubbeli, enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip
- 6-Soğukluk, sıcaklık ve halvet, eş odalar halinde olan tip.

Bozdoğan Çarşı Hamamı, günümüzdeki şekliyle bu gruplardan hiçbirine dahil edilememektedir. Yapıda mevcut izler ve mekan dağılımındaki değişiklikler, özgünde hayli büyük boyutlu olduğu anlaşılan yapının, bilemediğimiz bir tarihte tahrip olduğunu ve bir süre kullanılmadığını göstermektedir. Kullanım dışı kaldığı süre zarfında yapının oturduğu parselin güney ve kuzeyden küçüldüğü ve bu nedenle onarılarak tekrar işlevine döndürülmek istenildiğinde depo ve ocağın yeniden düzenlendiği anlaşılmaktadır.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. S. Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, XI (1960), s. 99-120.

Şekil 2- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Kısmi restitüsyon planı.

Yapının inşa kitabesi yoktur. İnşa tarihi hakkında fikir verecek herhangi bir belge de bulunmamaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan 02 Rebiü'l Ahir 1274 (21.10.1857) tarihli bir belgede, "Ayşe Hatun'un Aydın'ın Bozdoğan kazasındaki hamama ait hisselerini zevci, kendisinin haberi olmadan Sabık Kaza Müdürü Ali Efendi'ye sattığından gerekenin yapılması" şeklinde bir kayda rastlanmaktadır³. Bu belgenin yanı sıra, 1918 tarihli bir istatistikte bu tarihte Bozdoğan'da İslamların uhdesinde çalışır durumda bir hamam bulunduğu görülmektedir⁴. İnşa tarihi hakkında bilgi vermekten uzak olmakla birlikte bu belgelerden ikincisi, yapının 1918 yılında hala çalışır durumda olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Herhangi bir kitabe ya da belge bulunmamasına karşılık, I ve V no.lu mekanların kubbe geçişlerinde kullanılan Türk üçgenleri, yapıyı tarihlendirmemize yardımcı olabilecek niteliktedir. Bu tür geçişlerin yoğun olarak XIV. ve XV. yüzyıllarda kullanıldığı, XIV. yüzyılda daha sade bir karaktere sahip olan üçgenlerin XV. yüzyılda daha karmaşık bir karaktere büründüğü ve plastik etkisinin arttığı bilinmektedir. Çarşı

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A.MKT.DV., 118/63, H. 02/Ra/1274.

⁴ İzmir ve Çevresi Resmi Özel Binalar İstatistiği 1918, (Yaz. Haz. E. Serçe), s. 20.

Hamamı'ndaki üçgenler, karmaşık yapıları ve plastik etkileri bakımından XV. yüzyıl örneklerine benzemektedir.

Yapının Restorasyonu ve Yeniden İşlevlendirilmesine Dair Öneriler

Bozdoğan Çarşısı Hamamı, günümüze hayli eksik ve değişerek ulaşabilmiştir. Ancak, kentte günümüze ulaşabilen en erken tarihli anıtsal yapı olması bakımından önemlidir. Bu nedenle korunması büyük önem taşımaktadır. Yapının oturduğu parselde meydana gelen değişiklikler, soyunmalık mekanının küçülmesine ve kimliğini tamamen yitirmesine yol açmıştır. XV. yüzyılda inşa edildiğini düşündüğümüz yapının bir süre kullanıldıktan sonra tahrip olduğu ve atıl kaldığı; bu arada parselin boyutlarının da değiştiği anlaşılmaktadır. Olasılıkla XIX. yüzyılda geçirdiği bir onarımla günümüzdeki boyutlarıyla yeniden hamam olarak kullanılmaya başlandığı tahmin edilebilmektedir.

Yapı günümüzde özgün işlevinden uzak, bir depo olarak kullanılmaktadır. Bakımsızlık nedeniyle çeşitli sorunlarla karşı karşıya olan yapının acilen restorasyona ihtiyacı vardır. Restorasyonunun gerçekleştirilebilmesi için de öncelikle restitüsyonuna yönelik ciddi çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu amaçla yapının özellikle kuzey ve güneyinde temel araştırmaları yapılmalıdır. Sonradan su deposuna dönüştürülen IV no.lu mekana girilemediği için boyutları ve örtüsü hakkında kesin fikir yürütmek mümkün olamamaktadır. Rölöve ve restitüsyon çalışmaları aşamasında bu mekan başta olmak üzere yapının tüm sorunlu mekanlarına girilmesi ve siva rasparları yapılarak yapının geçirdiği değişikliklerin saptanması gerekmektedir.

Günümüzdeki durumu ve kentin gereksinimleri dikkate alındığında, yapının özgün işlevinde kullanılması hayli zordur. Buna karşılık çeşitli sanatsal faaliyetlerin yürütüldüğü, yöreye özgü geleneksel ürünlerin ve hamam kültürünün sergilendiği bir mekan olarak kullanılması daha yerinde olacaktır. Nitekim kentin böyle bir mekana gereksinimi de vardır. Ancak yapının böyle bir işlevde kullanılabilmesi için yeterli mekana sahip olmadığı da açıktır. Yukarıda belirttiğimiz gibi yapı özgünde hayli büyük bir yapı iken sonraki dönemlerde küçülmüştür. Yapının oturduğu parselin yapısında da değişiklikler olduğu anlaşılmaktadır. Bugün kuzeyde yer alan avlulu konutun parseli, hamamın parselinden kopmuş olmalıdır. Yapıya yüklenecek yeni işlevin sağlıklı yürütülebilmesi için, imkan dahilindeyse kuzeydeki parselin kamulaştırılması gereklidir. Hamamın, kuzeydeki parselde yer alan, korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescilli olmamasına karşın geleneksel özellikler taşıyan konutla birlikte konservatif ağırlıklı bir yaklaşımla onarımının yapılarak kullanılması Bozdoğan'ın sosyo-kültürel yaşamı açısından büyük önem taşımaktadır.

Bozdoğan arşı Hamamı

Resim 1- Bozdoğan Çarşı Camii ve Çarşı Hamamı'nın kuzeydoğudan genel görüntüsü.

Resim 2- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Güneybatıdan genel görünüş.

Resim 3- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Güneydoğudan genel görüntü.

Resim 4- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Soyunmalık girişi.

Bozdoğan arşı Hamamı

Resim 5- Bozdoğan arşı Hamamı. Soyunmalık.

Resim 6- Bozdoğan arşı Hamamı. İllıklık girişı.

Resim 7- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Ilıklık.

Resim 8- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Ilıklık kubbesi.

Bozdoğan arşı Hamamı

Resim 9- Bozdoğan arşı Hamamı. Ilıklığın doğu duvarı.

Resim 10- Bozdoğan arşı Hamamı. Tıraşlık.

Resim 11- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Sıcaklık kubbesi.

Resim 12- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Sıcaklık.

Bozdoğan Çarşı Hamamı

Resim 13- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Sıcaklığın güney duvarındaki niş.

Resim 14- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Su deposu kontrol penceresi.

Resim 15- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Kuzeybatıdaki mekan.

Resim 16- Bozdoğan Çarşı Hamamı. Kuzeybatıdaki mekanda köşe girişi.

Bozdoğan arşı Hamamı

Resim 17- Bozdoğan arşı Hamamı. Ocak.

Resim 18- Bozdoğan arşı Hamamı. Kuzeydeki tonozlu mekan izi.

